

УДК 811.124'02'276.6:34

СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ НА *tio* / *sio* В ГАЯ ТА ЦІЦЕРОНА

Христина Вітрів

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, Львів, Україна, 79000
e-mail: khrystyna.vitriv@mail.ru

Досліджено та проаналізовано словотвірну організацію латинських юридичних термінів, утворених за допомогою суфіксації, зокрема найпродуктивніші словотвірні моделі термінів на *tio* / *sio* у творях Ціцерона та Гая.

Ключові слова: словотвір, термін, юридична термінологія, суфіксація.

Мета дослідження – вивчення словотвірних процесів у юридичних термінах на *tio* / *sio* та з'ясування найпродуктивніших моделей словотворення.

Об'єкт дослідження – юридичні терміни на *tio* / *sio* в “Інституціях” Гая та творах Ціцерона “Про республіку”, “Про закони”, “Про обов’язки”, “Про свій дім”, “Про відповідь Гаруспівів”.

Актуальність теми зумовлена потребою всебічного аналізу словотвірних особливостей латинських юридичних термінів на *tio* / *sio*.

Останнім часом у сучасній лінгвістиці поживалося зацікавлення вивченням особливостей і закономірностей становлення і розвитку наукової термінології. Звернення до проблем мовних процесів, пов’язаних зі становленням термінології, дозволяють дослідникам розв’язувати такі важливі для термінознавства проблеми, як джерела формування і поповнення терміносистем, з’ясування ролі позамовних і мовних чинників у їхньому розвитку.

У процесі формування латинської юридичної термінології відбувалося збагачення словника та інвентаря словотворення. Одним із основних шляхів збагачення лексики латинської юридичної термінології було формування нових слів на основі питомого мовного матеріалу з використанням традиційних способів та засобів словотворення. Як відзначає О. Кубрякова: “У кожній живій мові ніколи не припиняється процес поповнення її новими словами. Частина з них створюється шляхом словотворення. Словотворення тому більш безпосередньо, ніж багато інших лінгвістичних систем, відображає всі зміни, які відбуваються в оточуючій нас дійсності” [5, с. 18].

Питання словотвору неодноразово розглядали вітчизняні та зарубіжні лінгвісти: І. Ковалик, Н. Раєвська, Г. Винокур, Д. Ушаков, З. Сікорська, О. Есперсен, Е. Бенвеніст, Г. Марчанд та інші. Характеристику латинської системи словотвору дав Й. М. Тронський, визначивши, що латина відійшла від старої індоєвропейської системи словотвору за допомогою чергувань і поєднання кореня з суфіксом [11, с. 140]. Г. Винокур вважає суфікси знаками часткових ідей, тобто такими знаками, які самі по собі не передають ще повної

ідеї, а виражають лише її складові частини, елементи, відтінки тощо [1, с. 207–226]. Що ж стосується суфікса *tio / sio*, то він виявився продуктивним упродовж усієї історії розвитку латинської мови, оскільки входить до складу сотень абстрактних іменників на позначення дії, процесу, так званих *nomina actionis*. Як правило, іменники на *tio / sio* утворюються від дієслівних основ, зокрема від *participium perfecti passivi*.

Проаналізовані твори вважаються найціннішим джерелом і єдиними пам'ятками давньоримської системи права. Багато юристів того часу часто посилаються саме на ці книги як найавторитетніші видання, які вважаються стислими і бездоганно точними викладами римського права. Про Гая і його творчість написано вже немало. Серед найважливіших досліджень варто відзначити праці І. Гурлянда, Г. Дербурга, Т. Моммзена. Що ж стосується Ціцерона, то в добу античності і в наступні епохи в його творах читача захоплював образ ідеального керівника держави, філософа-політика, здатного поєднувати в собі мудрість, справедливість, поміркованість та красномовство, потрібне для того, щоб уміти переконувати слухачів, а, отже, вести за собою народ. Його праці були в центрі уваги римських (стоїки, юристи, історики), християнських (Лактанцій, Августин та інших) авторів і мислителів наступних епох (Відродження, Новий час).

Аналіз творів дає підстави стверджувати, що в “Інституціях” Гая зустрічаються понад 80 термінів на *tio / sio* юридичного змісту, а в творах Ціцерона їх є понад 100. Слід зазначити, що у творах Ціцерона найуживанішою є лексема *ratio, ōnis f* (111 разів), у творі “Інституції” домінуюча роль належить термінам *actio, ōnis f* – позов (94 рази), *possessio, ōnis f* – власність, володіння (88 разів), *obligatio, ōnis f* – зобов'язання, доручення (69 разів). Особливої уваги у творчості обох авторів заслуговує лексема *ratio*, яку можна назвати полісемантичною, оскільки у Ціцерона вона вживається в значеннях: *правило, рішення, підстава, пояснення, закон*. У Гая ця лексема зустрічається у таких же та дещо інших значеннях: *право, закон, розум, основа, підстава, причина*. З них термінами можна вважати: *рішення* – “Sed aliquot ante annis, cum summa esset auctoritas in senatu populo patiente atque parente, inita ratio est ut et consules et tribuni plebis magistratu se abdicarent...” [“De re publica” II, 61]. “Але кількома роками раніше, коли сенат мав найвищий авторитет, народ погоджувався і слухався його, було прийнято рішення про те, щоб консули та плебейські трибуни відмовилися від своїх магистратур...”; *підстава* – “Lex est recta ratio imperandi atque prohibendi” [“De legibus” I, 42]. “Закон є справжньою підставою для того, щоб наказувати і забороняти”; *закон* – “Et hoc ipsa ratione provisum est: erat enim sane absurdum, ut X servorum quinque liberare liceret...” [“Institutiones” I, 45]. “Це передбачено і самим законом, або було б безглуздо, якщо б із 10 рабів можна було б звільнити 5...”.

Серед словотвірних особливостей юридичних термінів на *tio / sio* слід виділити префіксацію. Префіксація як засіб словотвору полягає в модифікації основи шляхом приєднання до неї префікса. Префікси уточнюють лексичне значення слова, додаючи певний відтінок значення (властивість, протилежність, наближення тощо). У термінах на *tio / sio* зустрічаються такі префікси: *com-, prae-, sub-ad-, in-, de-, dis-, ex-, ob-, inter-, re-, pro-*. Серед них найпродуктивнішим є префікс *com-*, вжитий у понад 30 термінах. Він позначає сполучення, сумісність дії. Утворений цей префікс від лат. *cum* – “з”, яке походить від *quom*. До продуктивних іменників з цим префіксом належать: *condemnatio* “засудження, вирок”, *compensatio* (в обох авторів зустрічається також варіант *compensatio*) “компенсація, відшкодування”, *conductio* “оренда, найм”, *cōstitutio* “постанова, указ”, *cōgnatio* “когнація”

(кровна спорідненість), *coemptio* “коемпція” (форма шлюбу у плебеїв), *cōnsociatio* “союз”, *conventio* “договір”, *cōnspiratio* “змова” тощо.

Префікс *ad-*, який утворено від праіндоєвроп. **ad* – “до, біля” [14], має кілька варіантів, що відображають асиміляцію приголосного *d* (варіантами є: *ac-*, *ag-*, *af-*, *al-*, *ap-*, *ar-*, *an-*). Усі варіанти зберігають здатність підсилювати ознаки у значенні “спрямованості, доповнення, приєднання, наближення”, що його набуває утворене слово. Серед юридичних термінів на *ad-* варто виділити: *administratio* “управління”, *adoptio* “усиновлення”, *arrogatio* “святкове усиновлення” (повнолітньої особи), *appellatio* “апеляція”, *adjudicatio* “присудження” тощо. Префікс *de-* надає словам значення “відокремлення, відхилення, позбавлення”: *dēminutio* “обмеження, право відчуження”, *dēmōstratio* “свідчення, викладення фактів”, *dētēstatio* “урочиста відмова, зречення” тощо. Префікс *dis-* надає іменникам значення “відокремлення, роз’єднання” і перед *d*, *g*, *l*, *m*, *n*, *r*, *s*, *v* з наступною приголосною переходить в *dī-*: *dissolutio* “відміна, спростування”, *disputatio* “розгляд, обговорення”, *dīreptio* “крадіжка, розкрадання” тощо.

Префікс *e-* (*ex-*) “з, із” походить від протоіндоєвроп. **eg-*, **egs-* “з”, який є спорідненим з давньогр. префіксом ἔξ [15]: *exceptio* “особлива умова, заперечення”, *exhērēdatio* “позбавлення спадщини”, *expulsio* “вигнання”, *ēmancipatio* “емансипація” (формальне звільнення сина з-під батьківської влади) тощо. Префікс *in-* передає значення “відсутності ознаки” (іноді не має явного значення): *intentio* дослівно означає “розтягнення, напруження”, у галузі юридичної лексики має значення “судове переслідування”, *injectio* дослівно означає “накладання”, у правовій лексиці – “накладання руки на боржника”, *īstitutio* “встановлення” тощо.

З префіксом *ob-*, який має значення “до, перед, внаслідок” знайдено такі терміни: *obtestatio* “святкова клятва”, *objurgatio* “догана”. Цей префікс у термінах, у яких відбулося явище асиміляції, а саме: *b* асимілюється перед *p* (*oppressio* – насилля, пригноблення), перед *f* (*offensio* – порушення), перед *c* (*occupatio* – окупація).

Словотвірний елемент *prae-* означає “перед, до” і походить від праіндоєвроп. **prai-*, **prei-*, які утворені від кореня **per* [14]. Засвідчено такі терміни: *praescriptio* “прецепція” (отримання долі майна до його поділу), *praescriptio* “проскрипція” (заголовок, розпорядження), *praestatio* “поручительство” тощо. З префіксом *prō-* “перед, навпроти” є такі терміни: *prōvocatio* “оскарження”, *prōcūratio* “управління, прокуратура”, *prōmulgatio* “обнародування” тощо.

Префікс *re-* передає значення “зворотної дії, відновлення, протидії”: *restipulatio* “взаємне зобов’язання”, *reconciliatio* “відновлення, примирення”, *remissio* “звільнення, відміна”. Префікс *inter-* означає “перебування між”: *interdictio* “заборона”, *intercessio* “виконання, вето”, *intermissio* “припинення”.

Латинський префікс *sub-* (гр. ὑπό) означає “знаходження під чимось чи біля чогось, підпорядкованість” і походить від праіндоєвроп. *(*s*)*upō* [11, с. 90]. Утворення юридичних термінів з цим префіксом супроводжується асиміляцією: *successio* “спадкоємство, наступність права” (*sub* + *c* = *suc*). Засвідчені також терміни без явища асиміляції, в яких префікс приєднується безпосередньо до дієслова: *substitutio* “субституція” (заміна спадкоємця), *subscriptio* “субскрипція” (обвинувальна заява або підпис під обвинувальною заявою).

Результати проведеного дослідження представлено у відсотках у вигляді діаграми (рис. 1).

Значна частина юридичних термінів на *tio* / *sio* є композитами, які найчастіше утворені за такими моделями: 1) дієслово + суфікс; 2) іменник + дієслово + суфікс; 3) числівник + дієслово + суфікс. Словотвірна модель, на думку М. Степанової, це “типова структура, що

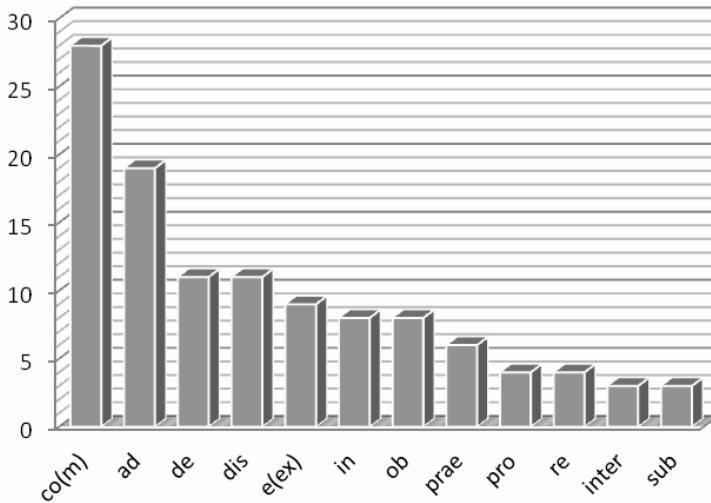

Рис. 1. Частотність префіксів в латинських юридичних термінах на *tio/sio*

володіє узагальненим лексико-категоріальним змістом і здатна наповнюватись різним лексичним матеріалом (різними лексичними основами) за наявності певних закономірностей сполучуваності її елементів один з одним” [9, с. 149].

Модель 1. Найпродуктивнішою моделлю словотворення є основа дієслова + суфікс: *aestimatio* (оцінка майна) < *aestima* + *tio*, *lapidatio* (побиття камінням) < *lapida* + *tio*, *gubernatio* (керівництво) < *guberna* + *tio*, *damnatio* (засудження) < *damna* + *tio*, *alienatio* (відчуження) < *aliēna* + *tio*, *dōnatio* (дарування) < *dōna* + *tio*, *vacatio* (звільнення) < *vaca* + *tio*, *excūsatio* (виправдання) < *excūsa* + *tio* тощо.

Модель 2. Іменник + дієслово + суфікс. Лат. *manūmissio* (відпущення (раба) на волю) утворено від *manus* – рука + *mittere* – посилати та суфікса *-sio*; *jūrisdictio* (юрисдикція) від *jūs, jūris* – право, дієсл. *dīcere* – говорити та суфікса *-tio*; *ūsūreceptio* (придбання за правом давності) від ім. *ūsus* – користування, *recipere* – повертати назад та суфікса *-tio*; *acceptilatio* (акцептиліція, формальний акт погашення боргу) від *acceptum* – надходження, дохід та суфікса *-tio*. Потрібно зауважити, що в утворенні таких термінів як *vēnditio*, *mancipatio*, *nūncupatio* проміжне місце належало дієслову, яке було утворене від іменника та дієслова. Наприклад, *vēnditio* (продаж) походить від дієслова *vēndo* (від *vēnus* – продаж та дієслова *dare* – давати); *mancipatio* (манципація, юридично оформлена купівля або продаж) від *mancipo* (від ім. *manus, ūs f* – рука та дієсл. *capio, ere* – брати); *nūncupatio* (призначення спадкоємця) від дієсл. *nūncupo* (від. ім. *nōmen, inis n* – ім’я, назва та дієсл. *capio, ere* – брати). У цих термінах-композиціях об’єднання слова та суфікса відбувалося переважно без сполучної голосної (*mancipatio*, *nūncupatio*), за винятком *vēnditio*, де вжито сполучний голосний – *i*.

Модель 3. У ході дослідження було виявлено також менш продуктивну модель числівник + дієслово + суфікс: лат. *duplicatio* (дуплікація) від дієсл. *duplicāre*, яке утворено від *duplex* – подвійний, далі *duo* “два” (із праіндоєвроп. **duwo*) та дієслова *plicāre* – “плести,

скручувати”. Лат. *triplicātio* (триплікація) від дієсл. *triplicāre*, яке утворено від *triplex* – “потрійний” (від *tres* “три”) та дієсл. *plicāre*.

Малопродуктивними виявилися композити, утворені за моделлю прислівник + дієслово. В ході дослідження засвідчено тільки один термін: *satisdātio* (гарантія, внесення застави) від присл. *satis* – достатньо та дієсл. *dare* – давати.

Частотність основних способів словотворення в юридичній термінології у творчості Гая та Цицерона відображено у Табл. 1

Табл. 1

Кількісна частотність дериватів		
	Гай	Цицерон
Словоскладання	8	2
Префіксація	42	72
Інші деривати	36	41

За значенням іменники з суфіксом *tio / sio* найчастіше належать до суспільно-політичної лексики. Щодо характеру словотвірного значення проаналізованих термінів, то в похідних із цим суфіксом виявляється як значення процесу дії, так і значення результату дії. Найбільш характерною є модель зі значенням процесу дії: *sessio* – засідання, *compēnsātio* – компенсація, відшкодування, *suffrāgātio* – голосування, *dominātio* – панування, *cūrātio* – опіка, піклування, *oppressio* – насилля, пригноблення тощо. Серед термінів зі значенням результату дії виділяємо: *manūmissio* – манумісія (звільнення раба), *condemnātio* – засудження, вирок, *ēmancipātio* – еманципація (формальне звільнення сина з-під влади батька), *coēemptio* – коемпція (форма шлюбу у плебеїв, який супроводжувався символічним обрядом купівлі), *crētio* – кречія (формальна заява про прийняття спадщини), *aliēnātio* – відчуження, *spōnsio* – спонсія (взаємне погодження між сторонами) тощо.

Отже, формування юридичної термінології у Гая та Цицерона відбувалося за рахунок питомих мовних ресурсів. Способи словотворення та ступінь їхньої продуктивності дають можливість визначити динаміку збільшення кількості термінів та подальші шляхи їхнього розвитку. Словотвір виконував провідну роль у збагаченні словникового складу латинської мови. Значний вплив на утворення юридичних термінів на *tio / sio* мала префіксація. Серед найпродуктивніших моделей словотворення є модель “основа дієслова + суфікс”. Є підстави стверджувати, що досліджуваний суфікс надає термінам значення процесу та результату дії. Оскільки реалізація права полягає в практичному здійсненні правових норм і приписів, то втілення їх потрібно розглядати і як процес, і як кінцевий результат.

1. *Винокур Г. О.* Заметки по русскому словообразованию / Г. О. Винокур // Избранные работы по русскому языку. – М. : Наука, 1959. – 421 с. 2. *Гай.* Институции / Пер. с латинского Ф. Дыдынского / Под ред. В. А. Савельева, Л. Л. Кофанова. – М. : Юрист, 1997. – 368 с. 3. *Гурлянд И. Я.* Римский юрист Гай и его сочинения / И. Я. Гурлянд. – Ярославль, 1894. – 153 с. 4. *Эрну А.* Историческая морфология латинского языка. / Пер. со 2-го франц. изд. М. А. Бородиной / Под ред. проф. И. М. Тронского. Предисловие Б. А. Серебенникова. – М. : Изд-во ин. лит-ры, 1950. – 294 с. 5. *Кубрякова Е. С.* Что такое словообразование / Е. С. Кубрякова. – М., 1965. – 327 с. 6. *Лотте Д. С.* Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов // Предисл. Т. Л. Канделаки, С. В. Гринева. – М. : Наука, 1982. – 149 с. 7. *Цице-*

рон М. Т. Про державу. Про закони. Про природу богів / Пер. з лат. В. Литвинова. – К. : Основи, 1998. – 476 с. 8. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. – М. : URSS, 2007. – 510 с. 9. Степанова М. Д. Методы синхронного анализа лексики. (На материале соврем. нем. яз.) / М. Д. Степанова. – М. : Высшая школа, 1968. – 200 с. 10. Суперанская А. В. Подольская Н. В. Васильева Н. В. Общая терминология : Вопросы теории. / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 248 с. 11. Тронский И. М. Историческая грамматика латинского языка / И. М. Тронский. – М. : Изд-во лит-ры на ин. яз., 1960. – 320 с. 12. Cicero M. Tullius. De officiis. With an English Translation / Walter Miller. – Harvard University Press, 1913. – 405 p. 13. Gai Institutiones or Institutes of Roman law by Gaius. With a translation and commentary by Edward Poste / Fourth edition, revised and enlarged by E. A. Whittuck. – Oxford, MDCCCCIV. – 748 p. 14. Online Etymology Dictionary. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dictionary.reference.com/browse/ad-pre->. 15. Open Content Dictionary. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://en.wiktionary.org/wiki/ex->.

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ НА ТІО / СІО У ГАЯ И ЦИЦЕРОНА

Витрив Христина

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская 1, Львов, Украина, 79000
e-mail:khrystyna.vitriv@mail.ru*

Исследована и проанализирована словообразовательная организация латинских юридических терминов, в частности с помощью суффиксации, а также наиболее частотные словообразовательные модели в произведениях Гая и Цицерона.

Ключевые слова: словообразование, термин, юридическая терминология, суффиксация.

WORD-FORMATION PECULIARITIES OF JURIDICAL TERMS IN TIO/SIO IN THE WORKS OF GAIUS AND CICERO

Vitriv Khrystyna

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, Ukraine, 79000
e-mail:khrystyna.vitriv@mail.ru*

The word-formation organization of Latin juridical terms formed by suffixation has been analyzed, in particular the most productive word-formation models in *tio/sio* in the works of Gaius and Cicero.

Keywords: word-formation, term, juridical terminology, suffixation.

Стаття надійшла до редколегії
27.04.2014 р.

Статтю прийнято до друку
21.09.2014 р.